

בסייעתא דשמיא

סגולה

גליון לתורה ולתעודה המופיע מעת לעת

מאת

יעקב ישראל סטל

גליון 06 • חג הסוכות, תש"פ

ולא אתקריתי בשום סבין קדמאין' לפענוח דברי משה רבינו קודם מיתתו *

לא מעט יצירות מדרשיות ופייטניות מתארות בפירוט רב את שעותיו האחרונות של משה רבינו, ובהן מתוארים במיוחד נסיונותיו לדחיית גזירת המיתה וסירובו להפרד מן החיים. כבר במדרש תנאי מושמעת מפי משה השאלה "למה אני מת?", ובפי הקב"ה נתנת התשובה: "גזירה היא מלפני שהיא שווה בכל אדם" ¹. כאן אין משה רבינו מתווכח ואיננו בא בטרוניה כלפי הקב"ה, אך במקורות מאוחרים יותר הולך ומתפתח מוטיב הסירוב: משה רבינו אינו

* תודתי להרב יהושע אספס על הערותיו למאמר.

קיצורים ביבליוגרפיים:

בראדי, פייטים בלתי נודעים = ח' בראדי, 'פייטים בלתי נודעים', קבץ על יד, סדרה חדשה, ספר א (יא),

תרצו, עמ' א-כג

כשר, שתי תוספתות תרגום = ר' כשר, 'שתי תוספתות תרגום על מות משה', תרביץ, נד (תשמ"ה), עמ'

224-217.

שאר הפניות ביבליוגרפיות נרשמו במלואן בהיקרותן הראשונה בלבד.

1 ספרי, דברים, פיסקא שלט (ג), עמ' 388.

"סגולה" - אוצר חביב; דבר נכבד ונחמד (פירושי רש"י ואבן-עזרא, שמות יט ה)

© כל הזכויות שמורות | להצטרפות או לבקשת הסרה מרשימת התפוצה: alfabita99@gmail.com

מוותר בנקל. הוא מנסה ‘לשכנע’ את בוראו בראיות ובטענות שונות, ואף מגייס לעזרתו את הברירה והבריות כולם.²

א. ‘ולא אתקריתי בשום סבין קדמאין’

אחת מהיצירות העצמאיות המוקדשות כולן לנסינותיו של משה לשינוי הגזירה, הוא פיוט ארמי, הפותח ‘אזל משה למערתיה דאדם קדמא’, שנועד להשתלב בקריאת התרגום של פרשת פטירת משה (דברים לד א ואילך). בפיוט זה פונה משה בתחילה לאדם הראשון בתרעומת: “על מא אתגזרתא עלנא מיתתא הדין? גזירתא אתת לעולמא בדילך, ומותא סגי אשתליט בעולמא הדין!”³. ולאחר שהשיב אדם הראשון מה שהשיב, מוסר הפיוט את דברי משה הקשורים כולם בנסינותיו לבטל מעליו את גזירת המיתה:

בשעתא די שמע מילתא מן אדם קדמא, ילילא סגי ילל משה. בשעתא די חזא מלאך מותא בעיטא, כלילה דמשה נפל לארעא, כמלכא די נופל תגיה מן רישיה. בכך אמר משה: לאן אזיל? ולאן איתי? ומן בר אנוש דכתיב עלי? מלכין ושולטינן ורישי מדינתא, בען עלי רחמים דלא אמות! בכך נהים משה כנהים אריון.

בשעתא די שמע ‘עלה’⁴ ומות בהר, אמר משה: **סיבת לא סבעית בעולמא הדין, ולא אתקריתי בשום סבין קדמאין**. ענותותי לא קמת לי, ועלבנותי לא אשכחתי לי. צלותי ובעותי נפלא מני, וקבלה יהושע משומשמני. קמתי דדמא כימין, נפלא לארעא, ושועי כמאן דלא⁵.

2 על-פי: כשר, שתי תוספות תרגום, עמ’ 217. וראה שם, עמ’ 217-218, ובהערות, את מקורותיו. וראה גם: ש’ אליצור, שירה של פרשה: פרשות התורה בראי הפיוט, ירושלים תשסז, עמ’ 325-331.

3 כשר, שתי תוספות תרגום, עמ’ 223.

4 במקור: ‘עלי’. ותקנתי לפי דברים לב מט-נ: “עלה אל הר העברים הזה... ומות בהר אשר אתה עולה שמה...”.

5 כשר, שתי תוספות תרגום, עמ’ 224. במאמרו זה (עמ’ 223-224) פירסם כשר שני פיוטים ארמיים. את הפיוט הראשון (‘אמר קיריס למשה מן גו שכינתה’) כינסו יוסף יהלום ומיכאל סוקולוף לאסופת השירים הארמיים הקדומים שההדירו (ראה: שירת בני מערבא: שירים ארמיים של יהודי ארץ ישראל בתקופה הביזנטית, מהדורת י’ יהלום ומ’ סוקולוף, ירושלים תשנ”ט, עמ’ 242-243). אך את הפיוט השני, הנידון כאן, לא כינסו לאסופתם משום מה, כפי שהשמיטו פיוטים ארמיים נוספים. ראה: מ’ בראילן, ‘פיוטים ארמיים מארץ-ישראל ואחיותם במציאות’: מאמר בקורת על הספר ‘שירת בני מערבא’ (בכתובים). ולא דק יונה פרנקל הכותב: “לאחרונה נאספו כל פיוטי התרגום הארץ-ישראליים והוצאו לאור במהדורה ביקורתית בתוך ‘שירת בני מערבא’...” (מחזור שבועות: לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, מהדורת י’ פרנקל, ירושלים תשס, מבוא, עמ’ כח הערה 161).

ובתרגום לעברית (בתוספת מילות קישור בסוגריים):

בשעה ששמע [את] הדבר מאדם הראשון, קינה גדולה קונן משה⁶. בשעה שראה [את] מלאך המוות בעיניו⁷, נזר משה נפל לארץ, כמלך שנופל כתרו מראשו. אז אמר משה: לאן אלך? ולאן אבוא? ומי האדם אשר יבכה עלי? מלכים, שליטים וראשי מדינות, בקשו עלי רחמים שלא אמות! אז שאג משה כשאגת אריות.

בשעה ששמע ‘עלה ומות בהר’, אמר משה: זקנה לא שבעתי בעולם הזה, ולא נקראתי בשם זקנים ראשונים. ענותנותי לא עמדה לי [לזכותי], ועלבוני לא נמצאה לי [לזכותי]. תפילתי ובקשתי נלקחו ממני, וקבלם יהושע משמשי. קומתי הדומה ל[....]⁸ שחה לארץ, ושיחי כמי שאינו.

קשה לדעת כוונת פייטננו השם בפי משה את הטענה אמירה: “ולא אתקריתי בשום סבין קדמאין”; מהו תרגומה המדויק ומהי משמעותה. אציע, אפוא, את האפשרויות הפרשניות הנראות לי, והמעין יבחר.

ב. קריאת הנולד בשם אחד מאבות המשפחה

אם אכן יש לתרגם את המשפט “ולא אתקריתי בשום סבין קדמאין” כמוצע לעיל: “ולא נקראתי בשם זקנים ראשונים”, ולהבינו, כתלונה מפי משה על ששמו לא נקרא כשם אחד מזקניו⁹ – טענה נכונה כשלעצמה, שכן שמו נקבע על שום משייתו מן המים¹⁰ – נמצא, שפייטננו הטרים את מנהג זמנו לימי משה. בנוגע לזמנם של האבות ומשה רבינו, אמרו חז“ל: “דרך הצדיקים לשום שם לבניהם על שם המאורע”¹¹; ובסגנון שונה: “הראשונים, על ידי שהיו משתמשין ברוח הקודש, היו מוציאין לשם המאורע, אבל אנו, שאין אנו משתמשין

6 ‘לל’ בארמית ארצישראלית הוא לשון קינה. עי’ תרגום יב“ע, יחזקאל כו לב, לב טז, ועוד.

7 במקור הארמי: “בשעתא די חזא מלאך מותא בעיטא”, ואיני יודע מהו ‘בעיטא’, וכנראה יש לתקן: ‘בעיניה’ = בעיניו.

8 נראה שנחסרה תיבה אחרי ‘כימין’ (=כמן עי’ תרגום המיוחס ליב“ע, שמות ז יב); ובעברית: ל-×), ואולי יש להשלים: “קומתי הדומה לארז”. השווה אותיות דר“ע, נו“א, אות ק (בתי מדרשות, ב, עמ’ שפט): “משה ואהרן, שהן דומין למלאכי השרת, ורום קומתן כארזי לבנון, וגלגלי עיניהם דומים לגלגלי כוכב הנוגה”.

9 כך גם הבין מהדיר הפיוט. ראה: כשר, שתי תוספות תרגום, עמ’ 221 הערה 27. ומדבריו גם נראה, שאת המשפט המדובר יש לתרגם כך: “ולא נקראתי בשם סבים קדמונים”.

10 עי’ שמות ב י.

11 שמו“ר, א לג.

ברוח הקודש, אנו מוציאים לשם אבותינו¹². ואכן מתקופה קדומה זו אין כל תיעוד למנהג קריאת שם הנולד בשם אחד מאבות המשפחה¹³. סימוכין קלים למנהג מופיעים בימי הבית הראשון¹⁴, אך כמנהג ממוסד הוא מופיע לראשונה בקרב יהודי יב, מתחילת ימי הבית השני¹⁵; ומאוחר יותר גם נזכר בספרים החיצונים משלהי ימי הבית השני¹⁶. גם לאחר חורבן הבית היה המנהג מוכר¹⁷, וכמובן המשיך אף בזמן פייטנו¹⁸, ובתפוצה רחבה יותר, כמסתבר, כדרכו של מנהג המתפשט יותר ויותר בחלוף הזמן, עד כדי שפייטנו סבר שהוא נוהג קדום שכבר היה מוכר בזמנו של משה.

ושמא פייטנו מייחס למשה את הטענה: “ולא אתקריתי בשום סבין קדמאין”, בעקבות מסורת מדרשית אחרת הקובעת, ששניים מבני אהרן אחי משה נקראו על-שם סביהם. היינו,

12 בראשית רבה, לו ז, עמ' 349.

13 לסקירה היסטורית מקיפה על התפתחות המנהג לקרא לנולד על-שם קרובי משפחתו, ראה: ש' מוניץ, שמות בני אדם: מנהג והלכה, ע"מ, רמת-גן תשמט, עמ' 42 ואילך.

14 ראה: ב' פורטן, 'שם, שמות עצם פרטיים בישראל', אנציקלופדיה מקראית, ח, ירושלים תשמב, עמ' 39-38; י' אליצור, מקום בפרשה: גיאוגרפיה ומשמעות במקרא, ישראל 2014, עמ' 102-104; הרב י' גולדהבר, 'כיבוד אב באמצעות קריאת שם על שמו', משולחנו של יחיאל גולדהבר (עלון וירטואלי), פרשת שמות תשסט, עמ' 1 הערה 4.

15 ראה: ב' פורטן, 'הודי יב הנקראים על שם אבותיהם', תשורה לשמואל, בעריכת צ' טלשיר ואחרים, ירושלים תשסא, עמ' 332-361. והשווה: הרב י' אופנהיימר, ויקרא שמו בישראל, פרק ה הערה פב, ירושלים תשלד, עמ' 32.

16 ראה ספר היובלים, יא יד-טו (בתרגומו של מ' גולדמן, בתוך: א' כהנא, הספרים החיצונים, א, תל-אביב תרצז, עמ' רמו), שאברהם נקרא על-שם אבי אמו (ציין לכך, כשר, שתי תוספות תרגום, עמ' 221 הערה 27). וראה גם קדמוניות המקרא, ח ח, מהדורת א"ש הרטום, ירושלים תשכז, עמ' 29-30, שאיוב קרא לשבעת בניו ושלוש בנותיו השניות כשמות שבעת הבנים ושלוש הבנות הראשונות שמתו.

17 ראה: בראשית רבה, לו ז, עמ' 349, לדברי התנאים, רבי יוסי ורבן שמעון בן גמליאל. וראה גם: כשר, שתי תוספות תרגום, עמ' 221 הערה 27; גולדהבר, כיבוד אב (לעיל, הערה 14), עמ' 1-2, ובהערות שם.

18 זמנו של פייטנו אינו ידוע. מסופקני אם אי-חריזות הפיוט שלפנינו מעידה על קדמותו המופלגת (השווה בראיין, פיוטים ארמיים, עמ' 177: "הפיוטים [הארמיים] הארץ-ישראלים] הם מן המאות החמישית ועד לשביעית, ושמא אף ניתן לצמצם את הזמן למאות החמישית והשישית בלבד... והפיוטים המפורסמים הם מאוחרים לאלו שאינם מחורזים"), כי לשון פיוטנו אינו ארמית ארץ-ישראלית בטהרתה אלא ארמית ספרותית ששאבה רבות מתרגומים בבליים, כמו הפועל 'חזא' ('בשעתא די חזא מלאך מותא') ולא 'חמא', והצורות 'משומשן' ('הושע משומשמי') ו'עלנא' ('אתגורתא עלנא מיתנא') ולא 'עלינן' (לפרטים אלו העירני הרב יהושע אספס, ותודתי נתונה לו). והדבר עדיין צריך עיון.

לדעתם של דרשנים ופייטנים, היה מקובל במשפחתו הקרובה של משה להקרא בשם של "סבין קדמאין"! ¹⁹

העניין ששניים מבני אהרן נקראו על-שם סביהם לא שרד בקבצי המדרשים שלפנינו אלא בקטע מפייטנותו של ניני, שפעל בארץ ישראל במאה החמישית, שהקדיש לתיאור האחים משה ואהרן ולסיבת שמותיהם של שניים מבני אהרן:

מְחוּטֶבֶת עֲמִינָדָב / נִקְבָּה [שֵׁם הַבְּכוֹר נִדָּב]
[סְרִיג עֲמָרָם עַל מִשְׁנָהוּ] / עָנָה גַם הוּא אֲבִיהוּא ²⁰.

כלומר: אלישבע בת (מ'חוטבת') עמינדב, אשת אהרן, קראה ('נקבה') שם בכורה נדב על-שם אביה עמינדב, ואהרן בן ('סריג') עמרם, אף הוא קרא בקול ('ענה') על הבן השני ('משנהו') אבי הוא, ולכן קרא שמו 'אביהוא'.

19 וכמובן גם אותה מסורת דרשנית השליכה את מנהג זמנה, להקרא על-שם האבות, לימיו של אהרן. אמנם בנוגע לאהרן עצמו, לא ידוע אם נקרא – לדעת הדרשנים – על-שם משפחתו או על-שם המאורע. השווה שמו, ר, א לג: "דרך הצדיקים לשום שם לבניהם לענין המאורע, ביוסף מהו ואומר (בראשית מא נא): 'ויקרא שם הבכור מנשה, ואת שם השני קרא אפרים', כדי להזכיר את הנסים שעשה הקב"ה עמו...". ואכן, אחות משה, מרים, נקראה על-שם המאורע. ראה סדר עולם: מהדורה מדעית, פירוש ומבוא, א, פרק ג, מהדורת ח' מיליקובסקי, ירושלים תשעג, עמ' 227: "וכל זמן שהיה לוי קיים לא נשתעבדו ישראל במצרים... נמצא משמת לוי עד שיצאו ישראל ממצרים – מאה ושש עשרה שנה, ואין השעבוד יתר על כן, ולא פחות משמונים ושש שנה, כשנותיה של מרים. ולמה נקראנה 'מרים'? על-שם מרור". ושמו ישר לצרף לשאלה אם במשפחת משה נקראו – לדעת הדרשנים – על-שם המאורע או על-שם המשפחה את מסורת חכמי אשכנז וצרפת, שאלדד ומידד היו אחי משה מן האב (עמרם), ש"כשנתן הקב"ה תורה על ידי משה, גירש משה את ישראל מן העריות... פירש עמרם מיוכבד, לפי שהיתה דודתו ואסורה לו... ולקח אשה אחרת, והוליד ממנה אלדד ומידד, ושם: אלידד בן כסלון; ומידד שמו: קמואל בן שפטן. ולכן קראו 'אלדד' – אֶל מְדוּדָתִי; 'מידד' – מִי שְׁהָא דוּדָתִי גִירְשָׁתִּיה" (פירוש רבינו אפרים ב"ר שמשון וגדולי אשכנז הקדמונים על התורה, ב, פרשת בהעלותך [מכתיבה אשכנזית], מהדורת הרב י' קלוגמן, בני-ברק תשנ"ג, עמ' פג). היינו, שמו של אלדד ('ש'אלדד') הוא השם 'אלידד', עי' תנ"כ, בהעלותך, (כב) וכינויו של מידד, הן גם על-שם משפחתם (דודתם יוכבד) וגם על-שם המאורע (גירושי דודתם)! על המסורת בדבר היות אלדד ומידד אחים למחצה של משה ואהרן, ועל מקורה ומקבילותיה, ראה מאמרי: 'אלדד ומידד אחי משה: מקורותיה של מסורת מדרשית', סגלה, גליון 05 (מיום ט בסיון תשע"ט).

20 מחזור פיוטי רבי ניני לתורה ולמועדים, ב, קרובה קד, טורים 16-17, מהדורת צ"מ רבינוביץ, תל-אביב תשמו עמ' 19. בתוספת השלמותיו של נ"מ ברונוניק, ראה להלן בסמוך.

קטע פייטני זה הגיע לידינו כשהוא לקוי וחסר, ואת המוסגר השלים **בהשערה** רנ"מ ברונזניק ²¹ בעקבות מדרש אבוד שעוד היה מוכר לר' ישראל מאיר מזרחי (ירושלים, נפטר בשנת תקטו) בעל שו"ת 'פרי הארץ', שאת דבריו הביא תלמידו ר' אברהם מיוחס:

דכבר נהגו העולם כן, לקרות שם הבן הראשון כשם אביו... כי קריאת השם הוא ענין גדול... גם שמעתי מפי מורי ורבי המאיר עיני חכמים, הרב המפורסם בעל ספר 'פרי הארץ', **בשם חז"ל**, כי שני בני אהרן, הם **נדב ואביהוא**, **נקראו על-שם אביהם דאהרן הכהן ואשתו אלישבע בת עמינדב**. ונדב נקרא בשם אבי אמו **עמי נדב**, ואביהוא על-שם אביו של אהרן, ורצה לומר: **אבי הוא**. ונענש ²², ומתו גם שניהם על כמה סיבות, כמ"ש ז"ל, ואם על מעשה העגל שעשה אהרן, דכתיב (דברים ט כ): 'ובאהרן התאנף השם' וכו', וגם כי שינה את סדר שמותם ²³.

למרות שמסורת מדרשית מופלאה זו אבדה מקבצי המדרש שבידינו ²⁴ היא המשיכה להתהלך בקרב העם במשך כאלף ושלש מאות שנה, מימי ינאי ועד רי"מ מזרחי! ²⁵ ואין זה מן התימה, שמצאנו לא פעם ולא פעמיים מסורות מדרשיות שנעלמו מהמדרשים שלפנינו והובאו רק במקורות מאוחרים, ואפילו מאוחרים מאוד, צצות במפתיע במקורות עתיקים ביותר ²⁶.

²¹ ראה: נ"מ ברונזניק, 'מקור קדום לקריאת שמות נדב ואביהוא', צפונות, חוברת יז (תשנ"ג), עמ' צט-ק. וחזר על הדברים בקצה בספרו. ראה: נ"מ ברונזניק, פיוטי ינאי: ביאורים ופירושים, ירושלים תשס"א, עמ' 272.

²² במקור: הנענ'. ותקנתי.

²³ ר' אברהם מיוחס, שדה הארץ, ח"ג (שאלות ותשובות), יו"ד, סי' כב, ליוורנו תקנח, דף מג ע"ג. ולא מצאתי את הדברים בספרו של רבו, שו"ת 'פרי הארץ', על שלושת חלקיו (קושטנדינא-שאלוניקי-ירושלים, תפז-תרס"ה).

²⁴ ראה: הרב ש' אשכנזי, אלפא ביתא תניתא דשמואל זעירא, בעריכתי, ירושלים תשע"א, עמ' 676-677. והשערות של רי"ד באב"ד (אוצר י"ד החיים, סי' תקמב, לבוב תרצד, דף כג ע"ג) רחוקה ביותר, במיוחד שכן הוא הדרך לתלות את היגון באם, כמו (משלי י א): "ובן כסיל תוגת אָמו".

²⁵ קשר קלוש בין נדב לעמינדב, הזכיר ר' חיים ויטאל, שקדם לרי"מ מזרחי. ראה שער הגלגולים, הקדמה לג, ירושלים תרס"ג, דף לה ע"ב: "ואמנם **נדב**, היתה רוחו לבד מבחינת קין... אבל **נפשו היתה משורש זקנו עמינדב**, אבי אלישבע אמו, ולקח ממנו שלושה אותיותיו האחרונות, והם 'נדב'. אבל אביהוא, היו נפשו ורוחו מן קין, ולכן נקרא 'אביהוא', לרמוז, כי כל בחינותיו הם מן קין, שנטל נפש אדם עצמו, הנקרא 'אב' לכל העולם...".

²⁶ מספר דוגמאות לכך, ראה: ש' אליצור, 'פיוטים קדומים כמקור לתיארוך מסורות מדרש' (הוצאה בכנס: מדרשי אגדה בארץ ישראל ותפוצתם, יד יצחק בן צבי, א בסיוון תשע"א). וראה גם: רבי אלעזר בירבי קליר: קדושתאות ליום מתן תורה, מהדורת ש' אליצור, ירושלים תשס"ב, עמ' 78-79; פיוטי רבי פינחס הכהן, מהדורת ש' אליצור, ירושלים תשס"ד, עמ' 205; רבי אלעזר בירבי קליר: פיוטים לראש השנה, מהדורת ש' אליצור ומ' רנד, ירושלים תשע"ד, עמ' 150-154.

ג. השם 'משה' וקרבנו לכוני 'השם'

תלונתו של משה "ולא אתקריתי בשום סבין קדמאין", שיטתו לא נקבע על-שם אחד מזקניו, הוצבה אפוא בהקשרה ה'משפחתי', לראייתם של הפייטנים. ואולם על שום מה מצא משה לנכון להזכיר עובדה זו בשעה שמקונן על מיתתו הקרובה? מה שייכות יש לה לעניין? אכן, לפני כמה דורות קיבל נוהג קריאת שם הילוד על-שם אבות משפחתו מעמד מיוחד: סגולה לאריכות ימי הולד²⁷. אילו היתה סגולה זו קדומה ניתן היה לטעון, כי דברי משה

27 באגרתו מערב ראש חודש ניסן תרנד (1894), כותב ר' יחזקאל שרגא הברשטאם משינאווא: "תמול הגיעני הטלגרם עם הבשורה טובה כי בן נולד לו... ומה שדרש ממני לחוות דעי בהשם אשר יקרא לו, הנה שמעתי שאמר, הרב הקדוש מו"ה שלום מבעלזא זצ"ל, אמר, שמן השמים מודיעין לאבי הבן את שמו אשר יקרא אותו. גם שמעתי שאמר, שמשולל לאריכות ימים ליתן שם מהמשפחה..." (דברי יחזקאל, שאלות ותשובות, סי' לג, רמת'גן תשנ"ט, עמ' ר). ובאגרת אחרת, שנכתבה כמחצית השנה לאחר הראשונה ("ג בסליחות תרנה"), הוא כותב: "ומה ששאל בעצה לשם הילד, שמעתי בשם אדומ"ר הרה"ק מבעלזא זצלה"ה, שטוב לאריכות ימים לקרוא על-שם המשפחה של אב או אם. והמנהג הוא לקרוא ילד הראשון על שם משפחת האם, והשני - על שם משפחת האב..." (שם, סי' לג, עמ' רא). וראה עוד: הרב מנשה קליין, שו"ת משנה הלכות, חלק ו, סי' רנב, ניוירוק תשסט, עמ' שמו-שמו; חלק י, סי' רסא-רסב, ניוירוק תשסט, עמ' שלג-שלד.

השווה גם לסיפורו של ר' דוד לוריא (רד"ל), שאביו היה מרואי פני הגר"א: "סיפר לי גיסי המופלג, מוריני זלמן ז"ל, נכד הגאון ז"ל, שאמר, בת הגר"א, היו בניה מתים כשהם קטנים, רחמנא ליעלן. וכשהיתה מעוברת ממנו (גיסי הנ"ל) נסעה מביתה (מקהילת דיסנא) אל אביה הגר"א, שיבקש רחמים שיהיה הולד של קיימא. ובבואה לפניו אמר לה, במילים קצרים, סגולה לקיום בנים: שהילד אשר יוולד לה יקראוהו בשם אחיו המת אשר מת לפניו באחרונה עם עוד הוספה שם שני חדש, והחדש לראשונה ושם המת לאחרונה. ויותר מזה לא רצה לבטל לדבר עמה. ויעשו כן... ונתקיים הוא וגם אשר הולידה אחריו ילדים אחרים. והגיד לי גיסי, שעל-פי עשו כן כמה בני אדם שלא נתקיימו בניהם, וסגולה זו עמדה להן להיות להן ורע של קיימא" (ר' יהושע השל לוין, עליות אליהו, ווילנא תרנב, דף כז ע"א, הערה נא).

באגרותיו של רי"ש הברשטאם משינאווא לא נכתב במפורש כלפי מי מועילה סגולה זו לאריכות ימים, אך מסתבר, שהכוונה ליילוד הרך. באותם דורות רבתה תמותת התינוקות ובעלי הסגולות היו עסוקים תדיר למצוא לכך מרפא, כפי שיראה כל המעיין בספרי סגולות מאותם זמנים. אכן הקשר קריאת השם על-שם אחד ממשפחתו לאריכות חיי הולד, מבצבץ מסיפורו של שלמה ביקל (גליציה וארה"ב, תרנו-תשכט) על אבי-סבו ר' שלמה חלפן, בן עירו קולומייה, ש"היה מוח נדיר ואישיות מופלאה":

היהודי הזה היה מעיין נובע של בינה ורגש. הוא לא היה יכול להסתגל אל טופסי החיים המקובלים אצל עדרי האדם. הוא חשב אחרת ממה שחשבו כולם ביחד... הוא התקומם כנגד הרוב וכנגד הסדר המקובל שלו. ודאי שהתקוממותו של ר' שלמה בקולומייה לפני שנים רבות, בתוך עדת יהודים יראת שמים ואדוקה שבאדוקה, יכלה להתבטא רק בדברים של מה-בכך... אבל בזמן ההוא ובסביבה ההיא, היו הקטנות האלה ממש מעשים מהפכניים... במה התבטאה מהפכנותו? הנה כמה עובדות...

“ולא נקראתי בשם זקנים ראשונים” הם כהמשך וכנתינת טעם למשפט שלפניו “יקנה לא שבעתי בעולם הזה”; ושמו עדיף היה לתקן-קלות: ‘לא אתקריתי...’ (=‘שלא נקראתי...’) תחת ‘ולא אתקריתי’. כלומר: משה תולה את אי-שיבתו (“יקנה לא שבעתי בעולם הזה”) 28 בכך שלא נקרא שמו עלי-שם אחד מזקניו. אולם מה נעשה שסגולה זו לא באה לעולם אלא לפני כמאה וחמשים שנה וודאי לא היתה מוכרת לפייטננו!

מפני מה אין היהודים... קוראים שמות לרכים הנולדים אלא על שמו של נפטר בלבד? או שהם אינם יודעים באמת מפני מה, ואם הם יודעים, הרי כל עיקרה של הידיעה הזאת הוא בכך, שפעם אחת עשה כך אדם מסוים, ומאז הכל מחקים אותו ועושים כמעשהו. והנה מזדמנת ברית מילה אצל שלמה חלפן. היהודי האומר את הברכות בא ומגיע בסלסולי הגרון שלו אל ‘וייקרא שמו בישראל’, והוא מרמוז, כדרך העולם, רמזיה-שואלת אל בעל השמחה, כמי שאומר: **הגיש נא לי את השם של סב או דוד שנפטרו לעולמם**. ושלמה חלפן מגיש באמת. הוא מזדקק בחיגיונות בכל מלוא קומתו של שני מטרים, מבהיק בוקנו האדם כאש ומרעים: ה’ אלי ועזרי - **אליעזר!** הרך הנולד **אינו נקרא על שמו של מת**. הוא נקרא עלי-שם אלוהיו החי של שלמה חלפן עצמו, שהוא עזרו ועזרתו תמיד. **המעשה הזה עורר בומן ההוא לא מעט רעש בעיר**, עד שחתנים עשירים האוכלים ‘מזונות’ על שולחן חותנם התחילו מחקים את מעשהו של המהפכן. לא היתה לו אפוא לשלמה חלפן ברירה, והוא ברח בחזרה אל המנהג המקובל, ולבנו הצעיר ביותר קרא שם עלי-שם אביו שלו (ש’ ביקל, עיר ויהודיה, תרגם מיידיש ש’ מלצר, ירושלים תשכז, עמ’ 16-17).

ולהלן ירושם המספר על פטירת אליעזר זה, דודו-זקנו, בדמי ימיו, ומרוח דבריו ניתן להבין כי ראו את הגורם לכך בעובדת אי-קריאת שמו עלי-שם אחד מבני המשפחה:

האח האמצעי אליעזר... **נפטר באמצע שנות השלושים שלו** ובחיי אביו.

אליעזר... **לא נקרא שמו על שום אדם**. בשעת ברית המילה, כשהרכין עצמו המוהל אל האב ושאל במבט עיניו לתשובה מאבי היילוד לאחר ‘וייקרא שמו בישראל’, פתח סבי-זקני ר’ שלמה חלפן - אם משום שבפיזור המוחין שלו שכח להכין שם או גם מחמת **התנגדות לקריאת שם על שמו של מת** - והפתיע את הנוכחים בקריאתו הרמה והמצלצלת: ה’ אלי ועזרי - אליעזר!

ובשנת 1892, כשחלה אליעזר, **שלא נקרא על שמו של שום אדם**, והיה חולה אנוש ונאבק במשך שבועות עם מרהמוות, היה נאבק באימוץ רב של כח הרצון... גם על כך שייקרא תינוק על שמו ככל המהר וככל המוקדם - - (ביקל, שם, עמ’ 180).

28 תלונת משה על אי-הגיעו לשיבה, הנשמעת תמוהה מעט בהיותו בן מאה ועשרים שנה, מצויה במקורות מדרשיים ופייטניים נוספים. לדוגמא, בקדושתא המיוחסת מספק לר’ אלעזר בירבי קליר, מספר הפייטן את השתדלות משה בביטול רוע גזירת מיתתו: “אז הלך לשר צבא ימים / ופץ וזן לו: פקש עלי ימים / **ולא אמות בקוצר ימים**...” (בראדי, פיוטים בלתי נודעים, עמ’ כ; ועל הייחוס המסופק לקלירי, עי’ להלן, הערה **שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת**).

ושמא יש לנו לצעוד בעקבות פייטן אנונימי, שבפיוטו ‘אמן בשמעו עלה ומת בהר’ מסוג קיקלר, ששולב בקדושתא ‘אמן שלא קם כמותו’ המיוחסת-מספק לר’ אלעזר בירבי קליר, נותן לפנינו דו-שיח ארוך שניהל משה עם הקב”ה בנסיון לבטל מעליו את גזירת המיתה. משה מציין לפני בוראו את צדקותו ומעשיו הטובים ומבקש שבזכותם ישאר בחיים, והקב”ה דוחה כל אחת ואחת מאותן זכויות, אם משום שלא עשאה בשלמות ואם מפני סיבה אחרת. אחת הטענות ששם הפייטן בפי משה היא:

קראתי שמך להתאמן / האל הנאמן / וקראתי עבד נאמן
רעותי צאן אחר המדבר לדרשה / ושנית שמך משה / עשות משלחתך במשה
שמי מופלא בשמות / בסדור שמך לדמות / המעלה מכל שמות
ועתה אם רצונך, לא אמות / כי הבטתי בתמונת דמות / ומה בצע בדמי כי אמות.
קדוש²⁹.

ביאור: 1 להתאמן: לשון אמת ואמונה. וקראתי עבד נאמן: עליפי במדבר יב ז: “עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא”. 2 רעותי צאן אחר המדבר לדרשה: דרשת אותי כשרעיתי את הצאן במדבר. ושנית שמך משה: כפלת את שמי ‘משה משה’ כשקראת לי (שמות ג ד). עשות משלחתך במשה: כדי לעשות את שליחותך (להוציא את ישראל ממצרים) בחובה ובהכרח, כי משה לא רצה להיות השליח לגאולה עד שהקב”ה הכריחו. 3 שמי מופלא בשמות: שמי ‘משה’ הוא מיוחד בשמות, כי בסדור שמך לדמות: כי אותיותיו דומות ל’השם’, המשמש ככינוי לשם המפורש המעולה מכל שמות. וראה עוד להלן בסמוך, בגוף המאמר. 4 אם רצונך: אם תתרוצה לבקשתי. הבטתי בתמונת דמות: עליפי במדבר יב ח, על משה: “ותמנת יי ביט”. ומה בצע בדמי: עליפי תהלים ל י.

לטענה זו משיב הקב”ה (“תקייף שכן מעונה השיבו”):

מה לך לשפוך תחנה / ולבקש תאנה
תקפתיד והקננתיד אורה / והעצמתיד בעז ותפארה / וגם בשמות עשרה
תחת פי מן המים נמשיתה להמשה / על יד מפרך קשה / לכן נקרא שמך משה
אל תוסף על דברי להשיב / כי באחת אשיב / ואין מלפני להשיב. קדוש³⁰.

29 בראדי, פיוטים בלתי נודעים, עמ’ טו-טז.

בנוגע למילת “בְּמִשָּׁה” שבצלעית: “עֲשׂוֹת מִשְׁלַחְתְּךָ בְּמִשָּׁה”, הנה בכתב-היד: “בְּמִשָּׁה” (בראדי, שם, עמ’ טז הערה 90; ‘מאגרים’), ובראדי תיקן: “בְּמִשָּׁא”. ותיקונו מוקשה, שיש כאן חריזות קמץ בסגול ושי”ן ימנית בשמאלית. וכנראה יש לתקן-קלות: “בְּמִשָּׁה”, מלשון חוב (עי’ דברים כד י). כלומר: משה אומר: יצאתי “עֲשׂוֹת מִשְׁלַחְתְּךָ” (להוציא את ישראל ממצרים) בחובה, בהכרח. שמש לא רצה להיות השליח לגאולה עד שהכריחו הקב”ה. עי’ שמות ג יא ואילך.

30 בראדי, פיוטים בלתי נודעים, עמ’ טז.

ביאור: 1 **תאנה**: עילה, סיבה (לדחות את גזרת המיתה). | 2 **תקפתין**: חזקתין. **והקרנתין אורה**: נתתי לך קרני אור; עלי פי שמות לד כט. **וגם בשמות עשרה**: עשרה שמות משה רבינו נקרא; וראה להלן בסמוך, בגוף המאמר. | 3 **תחת**: בגלל. **כי מן המים נמשיתה להמשה על יד מפרך קשה**: אולי: נמשית מן המים על ידי בתו של פרעה שהעביד את ישראל בפרך קשה. **להמשה**: איני יודע פירושו. ואולי יש לנקד: "להמשה", ושיעור העניין: מפני שנמשית מן המים כדי להמשות (להוציא) את ישראל מתחת ידי פרעה שהעבידם ב"פרך קשה" - נקראת בשם 'משה' (הצעת משה שפרבר). | 4 **אל תוסף על דברי להשיב**: עלי פי דברים ג כו. **כי באחת אשיב**: כנראה: כי אענה את אותה התשובה, ולא אבטל מעליך את גזרת המיתה.

משה אומר לרבנו: שמי 'משה' הינו מיוחד שבשמות ('מופלא בשמות'), שכביכול זהה לשמך, הקב"ה. כי בסדר אותיותיו ('בסדרו') למפרע, זהה 'משה' עם 'השם', המשמש כתחליף חוץ-מקראי לשם המפורש 'המקלה מכל שמות' ³¹. ומכח טענה זו מבקש משה: 'לא אמות', כפי שלא שולטת המיתה בהקב"ה המכונה 'השם'! ³²

ב'מאגרים' תוארכה הקדושתא 'אומן שלא קם כמותו': "בין שנת 300 לשנת 600". ברור שהתאריך התחתון מוקדם מדי, שהקדושתא שלפנינו מחורות והחריזה בפיוטים לא קדמה למאה החמישית (ראה: בראילן, פיוטים ארמיים, עמ' 177). ש' אליצור (בפרסום עתידי; ותודתי נתונה לה על עזרתה בעניין), מייחסת מספק את הקדושתא כולה לר' אלעזר בירבי קליר (והשווה: בראדי, שם, עמ' ד-ה), פרט לקיקלר (הוא הפיוט הנידון ומצוטט כאן), מכיון שבקדושתא כבר קיים פיוט ה התחם 'אלעזר', ואצל הקלירי בא הקיקלר תמיד כפיוט ה, וכמעט לעולם - כשהוא חתום בשמו בראשי מחזורותיו (ראה: ש' אליצור, 'מקומו של הקיקלר בקדושתא הקלירית', בתוך: ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, מהדורה שנייה מורחבת, ירושלים תשסח, עמ' 518-519). לסיכום: הקיקלר שלפנינו אנונימי, אך מסגנונו המתאים לפייטנות הקלאסית נראה, כי מחברו לא מאוחר בהרבה לקליר.

31 על הקדושה שיוחסה לכינוי 'השם', המשמש כתחליף לכתיבת שם הוי"ה מחוץ למקרא, ראה מאמרי: 'קדושת כינוי 'השם'' (בכתובים).

32 כאן משה מנסה להשוות את עצמו להקב"ה ובכך לבטל ממנו את גזירת המיתה. טענה זו נועזת ביותר ולא מצאתי רישומה במקום נוסף, אך בפיוט אנונימי אחר (איטלקי או ארצישראלי, מהמאה התשיעית, לכל המאוחר), נעשה שימוש הפוך ברעיון. שם משה מונה לפני הקב"ה את מעלותיו הרבות שבזכותם הוא מצפה לבטל ממנו את גזירת המיתה, והקב"ה מבהיר למשה, שדווקא בגלל מעלותיו הרבות הוא חייב למות, שאילולא כן יחשבוהו לאלוה!

וכך התנהל הדושיח בין משה להקב"ה (המחורות הראשונה הן דברי משה, והקב"ה משיב עליהם במחורות השניה, וכך במחורות השלישית והרביעית; והוספתי את האומר בסוגריים מרובעים):

[משה:] אַז מַרְחָם אָמִי / בַּחֲנֻת תָּמִי / וּבְחֶרֶת נָאֲמִי / - וְלֵמָּה אֲנִי מֵת?

[הקב"ה:] פֶּן יֵאָמֵר: אִישׁ הָאֱלֹהִים / עָלָה אֶל הָאֱלֹהִים / וְהָנוּ כְּאֱלֹהִים!

[משה:] בָּעֵת טִיט וְחֹמֶר / נִתְּנִי בְּתַבַּת גּוֹמָא / וְשִׁמְרֵתִי אוֹמֵר / - וְלֵמָּה אֲנִי מֵת?

[הקב"ה:] פֶּן יֵאָמֵר: בָּטָה לוֹ פְּנִים בְּפְנִים / וְקָרַן לוֹ עוֹר פְּנִים / וְהָנוּ כְּאֱלֹהִים!

ועל טענה זו משיבו הקב"ה בשתיים: ראשית, אינך נקרא בשם 'משה' בלבד, שכן 'שמות' עֲשֶׂהָ נִתְּנוּ לָךְ³³, ומדוע שגורלך ייקבע רק בעקבות שִׁמְךָ 'משה'?!³⁴; ועוד, לא נקראת בשם 'משה' משום דמיונו לשמי 'השם', אלא על שום משייתך מן המים - "תחת כי מן המים נמשיתה לְהַמְשִׁיחָה... לָכֵן נִקְרָא שִׁמְךָ מֹשֶׁה". זו התשובה לטענת משה ששם הפייטן בפי הקב"ה.

ייתכן אפוא, שהפייטן הארמי השם בפי משה את האמירה "ולא אתקריתי בשום סבין קדמאין" נתכוון לאותו רעיון המובע בקיקלר, אלא שהוא הסתפק ברמיזה קלה ביותר. כלומר: משה אומר לרבונו: "לא נקראתי בשם סבים קדומים" אלא בשם 'משה' הוזה ל'השם', וממילא מן הדין שאאריך ימים. והדברים מסתברים, כי אם אכן משה אמר את המשפט "ולא אתקריתי בשום סבין קדמאין" כחלונה על אי-קריאת שמו על-שם אחד מזקניו, והוא ראה בכך מעשה לא רצוי, כיצד יפרנס פייטנו הארמי את מנהגו של משה עצמו שקרא לבניו על-שם המאורעות ולא על-שם זקני משפחתו?!³⁵

(פיוט 'אז מרחם אמי בחנת תומי', מחזור כפי הנהוג לקהל [...] רומ"ה [...], שונצין רמו, דף 292 ע"ב. ספרור הדפים על-פי הספרור הידני שנוסף בעותק האלקטרוני של המחזור שבמאגר 'אוצר החכמה', ספר מס' 164857)

כך ממשיך משה לפרט את סגולותיו ומעלותיו, ועל כולם משיבו הקב"ה: "פֶּן יֵאָמֵר: וְהִנּוּ כְּאַלֹהִים!". וראה עוד: אליצור, שירה של פרשה, עמ' 326; י' גרנט, 'אז מלפני בראשית: דברים שקדמו לבריאת העולם, ע"ד', הדפסה מחודשת, ירושלים תשע, עמ' 165-166.

33 ראה ויקרא רבה, א ג, עמ' יא-יב: "עשרה שמות נקראו לו למשה: 'ירד', 'חבר', 'יקותיאל', 'אבי גדור', 'אבי סוכו', 'אבי זנוח'... אף 'טוביה' שמו... אף 'שמעיה' היה שמו... אף 'לוי' היה שמו, על עיקר משפחתו... ו'משה'; הרי עשרה". ועי' בבלי, מגילה יג ע"א. עשרת שמותיו של משה וטעמים, בשונה מהנזכר במקורות המדרשיים שלפנינו, נזכרו גם בהמשך הקדושתא 'אומן שלא קם כמותו' המדוברת, ראה: בראדי, פיוטים בלתי נודעים, עמ' יט. השווה גם לטעמי שמותיו שבקדושתא לשבועות 'ארקא הרעיש איום' לר' יוחנן הכהן בירבי יהושע, ראה: פיוטי ר' יוחנן הכהן בירבי יהושע: מהדורה מדעית ומבוא, מהדורת נ' ויסנשטרן, ע"ד, ירושלים תשמד, עמ' 30-32, טורים 112-141.

34 ייתכן שכבר בשעה שמושה אמר את טענתו הוא נזהר מפירכה זו, ולכן הדגיש: "שְׁנִיתָ שְׁמִי מֹשֶׁה". היינו: כפלת את שמי משה (שמות ג ד: "ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה, ויאמר: משה משה"), ובכך הוכחת, שהוא השם העיקרי מעשרת השמות. השווה ויקרא רבה, א ג, עמ' יב-יג, שלאחר שנימנו עשרת שמותיו של משה: "אמר לו הקב"ה למשה: חיך! מכל שמות שנקראו לך **איני קורא לך אלא בשם שקראתה לך בתיה בת פרעה**" - 'ותקרא שמו משה' (שמות ב י), 'ויקרא אל משה' (ויקרא א א)."

35 ראה שמו"ר, א לג: "דרך הצדיקים לשום שם לבניהם לענין המאורע, ביוסף מהו אומר (בראשית מא נא): 'ויקרא שם הבכור מנשה, ואת שם השני קרא אפרים', כדי להזכיר את הנסים שעשה הקב"ה עמו. אף משה קרא שם בנו גרשום על הנס שעשה לו ה', שגר היה בארץ נכריה והצליחו הקב"ה משם".

אך עדיין ביאור זה צריך לפנים. נכון שדרך הפייטנים להביא רעיונות מדרשיים ברמז דק כשהם סומכים על היכרות קהלם לאותם מדרשים אשר בכך הם יבינו את רמזיהם. אולם כאן, אם נכונה השערת, העיקר חסר מן הספר. הפייטן ‘מצטט’ מפי משה רק את “ולא אתקריתי בשום סבין קדמאין” ולא את עיקר טענתו, ש’משה’ מקביל ל’השם’ ומפני כן יש לבטל ממנו את גזירת המיתה. ייתכן כמובן, שבגלל נועזות הטענה בהקבלת ‘משה’ ל’השם’ חשש הפייטן מלהזכירו מפורשות, ברם עדיין הדוחק ניכר.

ד. הצעות נוספות

לאור כל זאת, שמא יש להציע ביאור פחות מסובך ויותר פשוט: את התיבה ‘אתקריתי’ אין לתרגם באופן מילולי ‘נקראתי’ ולהבין מכך שמשה מדבר על אי קריאת שמו על-שם אחד מזקניו, אלא יש לתרגמה באופן שאינו כה מילולי: ‘פְּנִיתִי; ובמשמעות של: ‘נחשבתי’. כלומר: משה אומר להקב”ה: זְקֵנָה לא שבעתי בעולם הזה (“סיבת לא סבעית בעולמא הדין”) **ולא נחשבתי** (“ולא אתקריתי”) **כזקנים קדומים** שהאריכו ימים הרבה, כמו אדם הראשון, מתושלח ואחרים נוספים. והכל טענה אחת.

ואולם ביאור זה אינו מפרנס לתיבת ‘בשום’; מה עניין שמם של ‘סבין קדמאין’ לכאן? שמא אפוא היה מנהג העם להשוות את אריכות ימי האדם לשנות חיי אבותיו וזקניו, ועל אחד שהגיע לשנות אבותיו היו אומרים הבריות: ‘הוא האריך ימים כפלוגי זקנו’. ואם אכן היה קיים מנהג עממי כזה, אין צורך להבין את ‘אתקריתי’ במשמעות של ‘נחשבתי’, שמספיק לתרגמה: ‘פְּנִיתִי’. כלומר: משה מתלונן: זְקֵנָה לא שבעתי בעולם הזה (וממילא) **לא נתכניתי** על שמם של זקני הראשונים שהאריכו ימים הרבה. לשון אחרת: משה קובל: לא אמרו עלי ‘משה האריך ימים כזקניו יעקב, יצחק או אברהם’.

איני מכיר מקורות מפורשים לקיומו של הנוהג להשוות את אריכות חיי הנפטר לשנות אביו או זקניו, אך רוחו מצוי מעט במקורות. כבר במקרא משווה יעקב את ימי חייו לאריכות חיי אבותיו: “ימי שני מגורי שלושים ומאת שנה, מעט ורעים היו ימי שני חיי, ולא השיגו את ימי שני חיי אבותי” (בראשית מז ט), והשוואה זו מובנת לאור זאת, שאריכות חיי הבן נגזרת מאורך ימי האב³⁶. על כך יש להוסיף את מנהגם של הספדנים להודיע, לעתים, את שנות חיי הנפטר³⁷, ואת מנהג משפחת הנפטר להודיע זאת במצבה שהניחו על קברו³⁸, ומכאן

36 משנת עדויות, ב ט: “האב זוכה לבן בנוי, ובכח, ובעושר, ובחכמה, ובשנים...” והשוואה בראשית רבה, סה יב, עמ’ 722 (על-פי נוסח מרבית כתבי-היד): “הגיע אדם לפרק אבותיו, קודם לחמש שנים ולאחר חמש שנים, ידאג מן המיתה...”.

37 את רבי בון ב”ר חייא, אמורא בן הדור השלישי שנפטר בהיותו בן עשרים ושמונה שנה, הספיד רבי זעירא: “כך יגע רבי בון בתורה **לעשרים ושמונה שנה** מה שאין תלמיד וותיק יכול ללמד למאה שנה”

קרובה הדרך להשוואת אריכות ימי הנפטר לשני חיי אבותיו וזקניו, ולומר: 'פלוני (הנפטר) האריך ימים כזקנו'; או: 'פלוני (הנפטר) לא האריך ימים כזקנו'. הכל לפי העניין. וזהו שמקונן משה סמוך לפני מיתתו: "ולא נתכניתי בשמות זקני הראשונים שהאריכו ימים".

(ירושלמי, ברכות, ב ח, דף ה ע"ג). ובתקופה מאוחרת יותר הספיד פייטן ספדן את אחד מראשי ישיבת ארץ ישראל בסביבות המאה השמינית, והודיע שהנפטר היה "זקן ושבֵּע ימים" (ש' אליצור, 'לקורות הגאונות במאה השמינית: הספד על ראש הישיבה בארץ ישראל', ציון, סד [תשנ"ט], עמ' 333).

38 המנהג לציין את סך שנות חיי הנפטר על גבי מצבתו מוכר היטב מהמצבות שבקטומבות היהודיות שסביבות רומא, המתוארכות לסוף המאה השנייה ותחילת המאה השלישית, היינו, אמצע תקופת התנאים. הנה כמה כיתובים מהן (מתורגמים מיוונית או לטינית): "אניוס ג[נ]יאליס, ראש מועצת הזקנים, שחי ששים וחמש שנה וחמשה חודשים" (H.J. Leon, *The Jews of Ancient Rome*, Philadelphia 1960, p. 265); "כאן שוכב אניאנו(?) , תינוק בן שנה" (שם, עמ' 265); "קרסקס סיניקירוס, יהודי וגר, חי שלושים וחמש שנה, שוכב בשלום" (שם, עמ' 272-273); "...אביו הקים (את המצבה). חי שלוש שנים, עשרים ושלושה ימים" (שם, עמ' 273); "כאן שוכבת אמיאס, יהודייה מלאודיקיאה שחיה שמונים וחמש שנים" (D. Noy, *Jewish Inscriptions of Western Europe*, II: The City of Rome, Cambridge 1995, p. 145); "כאן שוכבת מארה. סימיה שמונים וחמש שנים. שוכבת בשלום" (שם, עמ' 153); "אייליה הניחה (את הלוח) עבור פרוקלה הראויה... חיה שמונים ושתים שנים ועשרה חודשים" (שם, עמ' 207). תודתי להרב יואל בינדר על עזרתו בעניין. על זמנם של הקטומבות היהודיות ברומא, ראה: L.V. Rutgers, *The Jews in late ancient Rome: evidence of cultural interaction in the Roman diaspora*, Leiden 1995, pp. 2-99; idem, 'Überlegungen zu den jüdischen Katakomben Roms', *Jahrbuch für Antike und Christentum*, 33 (1991), pp. 140-157; S. Cappelletti, *The Jewish Community of Rome: From the Second Century B.C. to the Third Century C.E.*, Leiden & Boston 2006, pp. 143-175.

המנהג ידוע גם מהעיר וינוסה שבאיטליה הדרומית, מהמאה התשיעית, שכל המצבות (השלמות) ששרדו ממנה צויין בקביעות סך שנות חיי הנפטר. הנה כמה כיתובים לדוגמא: "הציון הלו הוקם על [קברת] אביגל בת חצרון שמתה מבט שש שנה, בשנת שבע מאות וארבעים לחרבן בית המקדש הקדוש שיבנה בימינו" (מ"ד קאסוטו, 'הכתובות העבריות של המאה התשיעית בוינוסה', קדם: קובץ לחקר קדמוניות ישראל, ב [תש"ה], עמ' 104); "פה הרגיע יוסף בן בנימין שמת מב(י) שלושים וחמשה שנים, בארבעת אלפים וחמש מאות ושמונים ושתים לביריאת עולם" (שם, עמ' 106-107); "מצבה [...] להבי אברהם שנפטר והוא בן שלשים ושבע שנים" (שם, עמ' 108); "הציון הלו הוצב על קבר פרגורו בן תיאודור... ושנותיו ששים ושלושה" (שם, עמ' 112). ולפי שרישום סך שנות חיי הנקבר מופיע גם בזמן שהנפטר האריך ימים (לפי תוחלת החיים של אותם דורות), כמו במצבתו של אניוס גניאליס (שנפטר בן ששים וחמש שנה) ומצבתו של פרגורו בן תיאודור (שחי ששים ושלוש שנה), לא נראה – גם אם מדובר במצבת הנפטר בקיצור שנים ל"ע – שסיבת רישום שנות חיי הנקבר הוא משום עגמת נפש.

אפשר גם להסביר בדרך קרובה: “ולא אתקריתי בשום סבין קדמאין” - ולא נקראתי בתואר ‘זקנים ראשונים’. כלומר: משה אומר: אילו הייתי מאריך ימים הייתי נקרא בתואר ‘זקנים ראשונים’, היינו, שתואר זה היה חל גם עלי וכולל גם אותי. כפי הנראה, ‘זקנים ראשונים’ אלו הם בני הדורות הראשונים שהאריכו ימים מאוד, כמפורש בתחילת חומש בראשית, ואך אפשר שהם שלושת האבות - אברהם, יצחק ויעקב.

סופו של דבר: שלוש וארבע אפשרויות הוצעו בביאור המשפט הפייטני הסתום: “ולא אתקריתי בשום סבין קדמאין”. אך אף לא אחת מהן מניחה את דעתי. תקוותי שיעלה בידי אחד המעיינים לאשש את אחת ההצעות או לבאר את דברי פייטננו בדרך אחרת, מרווחת יותר, ומיני ומינה תסתיים שמעתתא.